

nyait a XX. század elején létesült kőbánya elpusztította.” Tisztázásra vár, meddig volt a kolostor templomának védőszentje Szent Domonkos (KUKLAY: i. h.), s mikor lett a titulus Szent Vince (CSÁNKI I, 338). Hozzávetőlegesen a barokk korra tehetjük a tituluscserét, mert Ferreri Szent Vince (1357—1419) domonkos szerzetes hazai kultuszát elsősorban a barokk időkben terjesztették buzgón a dominikánusok (BÁLINT, ÜnnKal. I, 289—90).

Tajti. A Gömör vármegye déli részén, a jobb felől a Rimába ömlő Gortva forrásvidékén települt falu fontosabb történeti adatai a következők: 1399/1411: *Thathyley, Thouthyleys* (ILA II, 237); 1402: *Tahtyeley* (uo.); 1773: *Tajthi* (Lex-Loc. 106); 1851: „*Tajti, magyar falu*” (FÉNYES, MoGSz. IV, 171).

Az elsődleges *Tótülés(e)* névváltozat a személynévi alkalmazású *tót* népnévnek [1138/1329: *Tottí* szn.: MNY. XXXII, 132] és az *ülés* 'település' főnévnek az összetétele. *Tótülés*-ből rövidüléssel, *ó > ou, au* diftongizálódással és *-i* képző hozzacsatolásával *Tajti* alakult. (L. ILA IV, 113.)

Az 1948-ban hatósági úton megállapított szlovák *Tachty* [többes sz.] 'Tajti' tudatos szlovákosítás eredménye.

Zomboly, omboly, zsomboly és zsombolya. 1. Aggtelek belterületétől délkeletre egy határrészt (dűlőt) *Zomboly*-nak [1961: JAKUCS, Aggt. A cseppkőbarlang helyszínrajza (melléklet); 1979: A KPVD Sz. Vörös Meteor Természetbarát Egyesület Évkönyve (a továbbiakban: Évk.) 178], egy ottani víznyelőt pedig *Zomboly-lyuk*-nak [1979: uo.], *Zombor-lyuk*-nak [1953: *Zomborlyuk* víznyelő: JAKUCS LÁSZLÓ, A Békebarlang felfedezése. Bp., 1953. Helyszínrajz a könyv előzéklapján; 1961: *Zomborlyuk*: JAKUCS, Aggt. 90; 1979: *Zombor-lyuk*: Évk. 178], vagy egyszerűen csak *Zomboly*-nak [1980: MoFnT. II/ Borsod-Abaúj-Zemplén m. 36, 40] hívnak. JAKUCS (Aggt. 90) szerint a víznyelő népies neve *Zsomboly*.

A *Zsomboly* névváltozat a mély kúthoz hasonló karsztvidéki üregekre, a zsombolyokra irányítja figyelmünket. Ezek szakszerű leírása a következő: „*Zsombolynak*, illetve aknabarlangnak a függőleges, vagy közel függőleges kútszerű kőzetüregeket nevezzük. A *zsombolyok* többnyire egy mélyben levő barlangterem mennyezetének a felszínig nyíló beszakadása útján, máskor a kőzet nyitott tektonikus törési síkjaiban, olykor pedig a mélység felé tartó vizek oldó tevékenységének hatására fejlődnek ki. E barlangok különböző mélységűek lehetnek. Az Aggteleki-karszton és hazánkban a legmélyebb a Vecsembükki-*zsomboly* (245 m), de Franciaországban, Spanyolországban, Jugoszláviában stb. egyesek mélysége az 1 km-t is megközelíti vagy meghaladja” (AggtKarsztv. 262). L. még: „*Zsomboly*. Szélesebb szájú aknaszerű szédítő üreg. Karsztos fennsíkon elég gyakori. A kőlyukaknál nagyobb, mélyebb. Sokhelyt *ördöglyuk* a neve. Rajza: kerek sziklás lyuk” (STRÖMPL GÁBOR, Térképolvasás. Bp., 1927. 88); „A *zsomboly* rendszerint a töbör mészköves oldalfalában képződött, néha igen mély, aknaszerű függőleges barlang. Kicsi nyílását sokszor gaz. lehajló bokor elfödi és ezért az óvatlanul járókelőkre veszélyes. A *zsombolyt* az ékezésen belül kis ponttal jelöljük és hogy feltűnőbbé tegyük, a »*Zsomboly*« nevet melléje írjuk” (Tereptan, terepábrázolás, terepfelmérés, térképhasználat . . . Összeállította a m. kir. Állami Térképészeti Intézet. Bp., 1936. 87).

2. A *zsomboly* főnév etimológiája a legutóbbi időkig tisztázatlan volt. KNIEZSA (MNY. XXIX, 101) és a TESz. (III, 1224—5) szócikkírója a német nyelv felé tapogatózott abból kiindulva, hogy a szókezdő magyar *zs* német *s*-re

mehet vissza. A fordulat 1979-ben következett be azáltal, hogy DR. DÉNES GYÖRGY, a kiváló barlangkutató közzétette hosszú gyűjtőmunkájának és elmélyült búvárkodásának eredményeit „Mi a zomboly és honnan ered ez a szó?” (Évk. 177—84) című tanulmányában. Megállapította, hogy a szó négy alakváltozatban használatos: *zomboly* (Szilice), *omboly* (Tornagörgő), *zomboly* (Jósvafő, Bódvaszilas, Szádalmás, Körtvélyes, Krasznahorkahosszúrét, Jólész, Borzova), *zombor* (Komjáti, Hárskút: Évk. 171—2). Egy későbbi munkájában a szó földrajzi elterjedését ekképpen határozta meg: „az ősi tornai uradalom nagy részét lefedő Gömör-Tornai-karszt központi vidékein ma is élő tájszó, a peremeken már inkább földrajzi nevekként jelentkezik. Több éves terepi gyűjtőmunkám során legnyugatibb előfordulását e vidéken Páskaházától nyugatra, a Konyár fennsíkján találtam meg, a legkeletibbet Hidvégardó határában, északon Csetnek és a Barkai-völgy az elterjedési határ, délen pedig a Telekes-völgy, ahol már egy 1298. évi oklevélben is előfordul” (DÉNES GYÖRGY, A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. Miskolc, 1983. 25). Az alakváltozatoknak egymáshoz való viszonyáról DÉNES a következőket írta: „Az ősi *omboly* köznévről nyilván szóhatártévesztéssel torzult utóbb *zombollyá*, majd egyes falvakban *zomboly*, másutt *zombor* lett belőle a nép nyelvén, bár pl. Tornagörgőn megmaradt eredeti *omboly* alakjában. A szóhatártévesztés úgy jött létre, hogy »az *omboly*« névelős kifejezésből »a *zomboly*« lett, tehát a névelő *z* mássalhangzója az eredetileg magánhangzóval kezdődő köznévről elejére tapadt” (Évk. 180). DÉNES nyilatkozott az *omboly* eredetéről is: „az *omboly* szó az ószláv *ombl'* magyarosodott átvétele” (uo.). Utalt megfelelő szóra a bolgárban, szerbhorvátban és az orosz szerkesztésű egyházi szlávban is.

3. A DÉNES GYÖRGYTŐL elért eddigi kutatási eredmények kiszélesítésével részletekbe menően ki lehet dolgozni az *omboly* élettörténetét, és szakszerűen meg lehet rajzolni a szlavisztikai hátteret is. Kezdjük a magyar szótörténettel: 1298/1390 (a Varbóctól délkeletre fekvő Lászipuszta határleírásában): „desc. ad 2 foveas *Vmbes* [? o: *Vmbles*] vocatas” (GYÖRFFY I, 785); 1560—80 (Pelsőc): „Berzétei hid felé az *Omboly*” (ILA III, 179); 1810: *Zomboly*: uo.; 1864: *Omboly*: uo.; 1979: *Zombor-lyuk* (Évk. 178); 1835: „*Omboly*: Torna körül a szilitzei határban, természetesen a föld üregében tsinálódott gömbölyű gödör” (KASSAI IV, 24: Évk. 180); 1867: „Mindjárt Aggtelektől keletre negyed órányira egy sziklahasadék látható, melybe néhány ölnyire be lehet hatolni. Ez kiválólag Ravasz lyuknak vagy *Zamboly lyuknak* neveztetik, épen a Retek barlangtól délre” (HUNFALVY J.: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Szerk. Hunfalvy János. Pest, 1867. XCVI. A *Ravaszlyuk* ~ *Zambolylyuk* lokalizálásához I. JAKUCS, Aggt. A cseppkőbarlang helyszínrajza [melléklet]); 1912: „A Szilicei-fennsíkön lévő barlangok jegyzéke. Szilice község határában... Ikri-*zomboly*. A 456 m-es tető S oldalában, a Mély-völgy felett L alakú szájjal. Tipusos *zomboly*. Csak kötéllel ereszkedhetni belsejébe” (STRÖMPL GÁBOR: Földtani Közlöny XLII, 326), „Vecsembükki-*zomboly* a Vecsembükk (601 m) északi tövében... A Szilasi-fennsík *zombolyai* alakjukra, szerkezetükre nézve megegyeznek egymással. Akna módjára mélyülő keskeny üregek, amelyeknek alsó végződését még nem ismerjük” (i. m. 328); 1914: „A vecsembükki *zombolyok*” (BEKEY IMRE GÁBOR: Turista Közlöny XXI, 34), „Minden jel arra vall, hogy a *zombolyok* egy kiterjedt barlanghálózat kürtői. Ez a barlang pedig földalatti patak-meder” (i. m. 36).

Vegyük most szemügyre a magyar szó szláv vonatkozásait. — B o l g á r nyelvjárási (Pazardzsik, Preszlav, északkeleti nyelvjárások) *ѡбѡл* 'forrás, kút'

(BETReč. I, 200), 'mély kút' (RPOD. 74), 'ásott kút' (ZAIMOV, Panag. 82), (Rodope) *вѣбел*, *вѣбел* 'kút' (BulgDial. II, 139), (Rodope) *вѣмѣал* 'mélyen fekvő homokos helyen levő forrás, amelynek vize alulról szivárog be; vizet továbbvezető vályú; folyó melletti forrás, amely vizét — homokon átszűrve — a folyóból kapja; mély kút' (BulgDial. II, 140), (Szaloniki környéke) *вѣмѣал* 'forrás, kút' (BETReč. I, 200, 207), *Вѣбел* hn. (ImSelBulg. 59, BETReč. I, 200), *Вѣбела* hn. (BETReč. I, 200, ZAIMOV, Panag. 83), *Вѣмѣал* hn. (ZAIMOV, Zas. 104). — Bolgár-macedón típusú déli szláv nyelvből valók a következő újgörög helynevek: *Βόμπλο* hn. (VASMER, SlGriech. 24), *Ἀμπλιανη* hn. (i. m. 80), *Ὀμπλοῦ Μονή* ~ *Ὀμπλός* hn. (i. m. 136), *Βαμπέλι* hn. (i. m. 190) ~ bolgár *Вѣмѣал* hn. (l. fent). | M a c e d ó n *Jablišta* hn. (ŠMILAUER, PŕSlTop. 137). | S z e r b h o r v á t nyelvjárás (Crna Gora) *ūbao* 'kútszerű gödör, amelyből börtömlővel emelik ki a vizet' (VUK³ 788), *Ubalac* hn. (ImMesta. 1973. 405), *Uble* hn. (uo.), *Ubli* hn. (uo.), *Ublice* hn. (uo.). Veláris nazálissal (o) kezdődő régi délszláv névalak él tovább az olasz *Ombla* víznévben, amely a dubrovniki Rijeka bűnópatakra vonatkozik (SKOK, SlavRom. I, 223, EtRj. III, 534; SCHÜTZ, GeogrSkr. 68). | S z l o v é n régi *Ubel* hn. (BEZLAJ II, 282), ? *Malo* és *Veliko Ubelsko* hn. (uo.), ? *Hubel(j)* hn. (uo.). | P o l á b *vobal* 'kút' (POLAŃSKI—SEHNERT 178). | C s e h *Ublo* hn. (HOSÁK—ŠRÁMEK II, 628), *Ūblo* hn. (uo.). | U k r á n *Ублянка* ~ régi *Убля* 'a Vihorlát keleti lejtővidékének vizeit összegyűjtő és Kisberezna alatt jobb felől az Ungba ömlő patak' (SHUkr. 577). A patak mentén fekvő, magyarul *Ubljá*-nak, szlovákul *Ubl'a*-nak [1414: *Oblyaa*, *Oblyaa*: SztárayOkl. II, 142, 143, VARSIK, OsKošKotl. III, 379; 1549: DEZSŐ, Oč. 272 (az adat közlése nélkül); 1567: *Obliia*: VSOS. III, 214; 1773: *Ublja*: LexLoc. 297; 1851: „*Ublja*, orosz falu, Zemplén vármegyében”: FÉNYES, MoGSz. IV, 227] hívott helység a patakról kapta nevét. Az ukrán pataknév régi, *Убля* alakjából való a magyar *Ublja* (LIPSZKY, Rep. I, 700) pataknév, az újabb *Ублянка* alakból pedig a szlovák *Ublianka* ~ *Ubl'anika* (GeogrNázv. I, 134) pataknév. | O r o s z szerkesztésű egyházi szláv *уболъ* 'kút' (SREZNEVSKIJ III, 116; VASMER, RussEtWb. III, 169). — A jobb felől az Elbába ömlő Havel egyik, Potsdam környéki mellékvizének *Wublitz* nevét MIKLOSICH (BSPO. 333) és BEZLAJ (II, 282) az ósszláv **qublъ* főnévből származtatta. TRAUTMANN (MH. 167) azonban úgy vélekedett, hogy a Potsdamtól északnyugatra levő *Wublitz*-See neve esetleg az ósszláv **oblъ* 'kerekded, gömbölyded' melléknévvel kapcsolható össze. SKOK (EtRj. III, 533) szerint a szerbhorvát *ubao*, bolgár *вѣбел* stb. főnévvel összetartozik a krakkói *Wawel* is. Ez azonban tévedés. A **wawel* a *wq*- prefixum és a *wel*- (< **vzl*-) tő összetétele 'ingoványos helyen levő száraz magaslat, gorond'-féle jelentéssel (l. SISS. VI, 341—2).

Az élő nyelvi adatok alapján rekonstruálható ósszláv **qublъ* (ŠMILAUER, PŕSlTop. 137) ~ **qublъ* (BEZLAJ II, 282) ~ **qbelъ* (BETReč. I, 200) indoeurópai ősiségű szó, amelynek számos nyelvben vannak megfelelői: örmény *amb* ~ *amp* 'felhő', görög *ὄμβρος* 'eső', latin *imber* 'záporosó, zivatar', óind *abhrám* 'borús idő; esőfelhő', *ámbhaḥ*, *ámbu* 'víz' stb. Az indoeurópai alapalak **ombh*- ~ **mbh*- lehetett.

Megállapíthatjuk, hogy az elsődleges magyar *omboly* főnév nehézség nélkül visszavezethető egy régi (déli) szláv **qb(e)lъ* főnévre. Ismeretes, hogy a szláv nyelvek többségében — a lengyel, a kasub, a poláb nyelv s néhány szlovén és bolgár-macedón nyelvjárás kivételével — a magánhangzók nazalitása nagyjából a X. század (a bolgárban talán csak a XIV. század) végére eltűnt,

azaz denazalizáció ment végbe (bolgár $o > \bar{o}$, $e > e$; szerbhorvát $o > u$, $e > e$; cseh $o > u$, $e > 'a$; orosz $o > u$, $e > 'a$; stb.). A magyarba tehát a (déli szláv * $ob(a)l\bar{z}$ főnévnek még az ezredforduló táján át kellett kerülnie. Eszerint az *omboly* ~ *zomboly* ~ *zsomboly* olyan régi szláv jövevényszavunk, mint a *bolond*, *donga*, *galamb*, *gomba*, *konkoly*, *korong*, *munka*, *péntek*, *rend*, *szent*, *szomszéd*, *tompa* stb. A szókezdő szláv o -ból az * $ob(e)l\bar{z}$ átvételekor $o +$ orrhangú mássalhangzó lett a magyarban, akárcsak az *ontok* (TESz. II, 1083) és *ontora* (uo.) esetében is.

Az elsődleges *omboly* alakból a magyarban szóhatár-eltolódással, téves felbontással *zomboly* jött létre; vö.: *abora* > *zabora* (TESz. I, 90), *abranyica* > *zabranyica* (ÚMTsz. I, 150), *ángor* > *zángor* (EtSz. I, 95), *ária* > *zárja* (ÚMTsz. I, 251), *eplény* > *zeplény* (TESz. I, 777) stb. A *zomboly* > *zsomboly* változáshoz vö.: *zajda* > *zsájda* (TESz. III, 1184), *zakurál* > *zsakurál* (TESz. III, 1185), *zászló* > *zsászló* (TESz. III, 1188), *zömök* > *zsömök* (TESz. III, 1198), *zuhog* > *zshogott* gr. (TESz. III, 1202), *zümög* > *zsümög* (TESz. III, 1206) stb. A *zombor* változat a *Zomboly-lyuk* összetételben alakult ki *ly : ly* > *r : ly* elhasonulással.

4. Végezetül el kell utasítanom azt a feltevést, hogy a magyar *zsomboly* 'aknabarlang' főnévnek köze lehet a mezőgazdasági szakszóként használt *zombolya* főnévhez (ÉKsz. 1543). Ez utóbbinak a jelentése: 'meleg erjesztéssel való tartósítás végett kazalba rakott, szalmával és később földdel beborított szálas-takarmány tömege' (ÉrtSz. VII, 648). Nos, a *zombolya* nem más, mint egy helységnévnek, mégpedig a Torontál vármegyei *Zsombolyá*-nak a köznevesülése. Az magyarázza, hogy a szálas takarmány eltevésének fentebb leírt módját gróf Csekonicz Endre (1846—1929) *zombolyai* uradalmában alkalmazták legelőször (PallasLex. XVIII, 836). A *Zsombolya* < régi *Csomboly* helységnév etimológiájához l. FNESz. 725.

KISS LAJOS

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

A kemence jelentéstörténetéhez. A mai köznyelvben a szó jelentéstartalma teljesen egyértelmű, magyarázatot nem kíván. Történetileg a helyzet azonban korántsem ilyen világos és egyszerű. *Kemence* szavunkat a TESz. bizonytalan eredetűnek minősíti, bár valószínűnek tartja szláv származását, amiben KNIEZSA határozottabb, de ő is lát bizonyos nehézségeket. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a szótörténet teljes kibontásában néhány láncszem hiányzik, ebből ered a bizonytalanság. A kérdés megoldásában talán előrevisz, ha tárgytörténetileg is megvizsgáljuk a kérdést. Mindenekelőtt le kell számolni három téves eredethipotézissel, amelyek az etimológusokat is zavarhatták. V. GERAMB és más német kutatók is hajlottak arra, hogy a *kemence* és a *kémény* kialakulásában összefüggést lássanak. BÁTKY ZSIGMOND mérlegelte ezt a kérdést 1927-ben, de végül is elvetette a *kemencé*-nek a *kémény*-ből való származtatását. Helyesen tette, mert ma már teljesen világos, hogy a két tárgy keletkezési ideje között 2—3 ezer éves különbség van, s így kár kapcsolatot keresni kialakulásuk között. A *kemence* mint zárt tüzelő, az atlanti és mediterrán Európa kivételével a kontinens nagy részén kimutatható. K. RHAMM feltételezése, hogy a *kemence* az észak-európai fürdőházakban, gőzfürdőkben alakult ki, amit az etnográfusok nyelvészeti érvekkel próbáltak bizonyítani, ugyancsak képtelenség. A harmadik feltételezés, hogy a házbéli *kemence* a mészégető pestekből fejlődött ki, hasonlóképpen téves gondolatnak bizonyult.